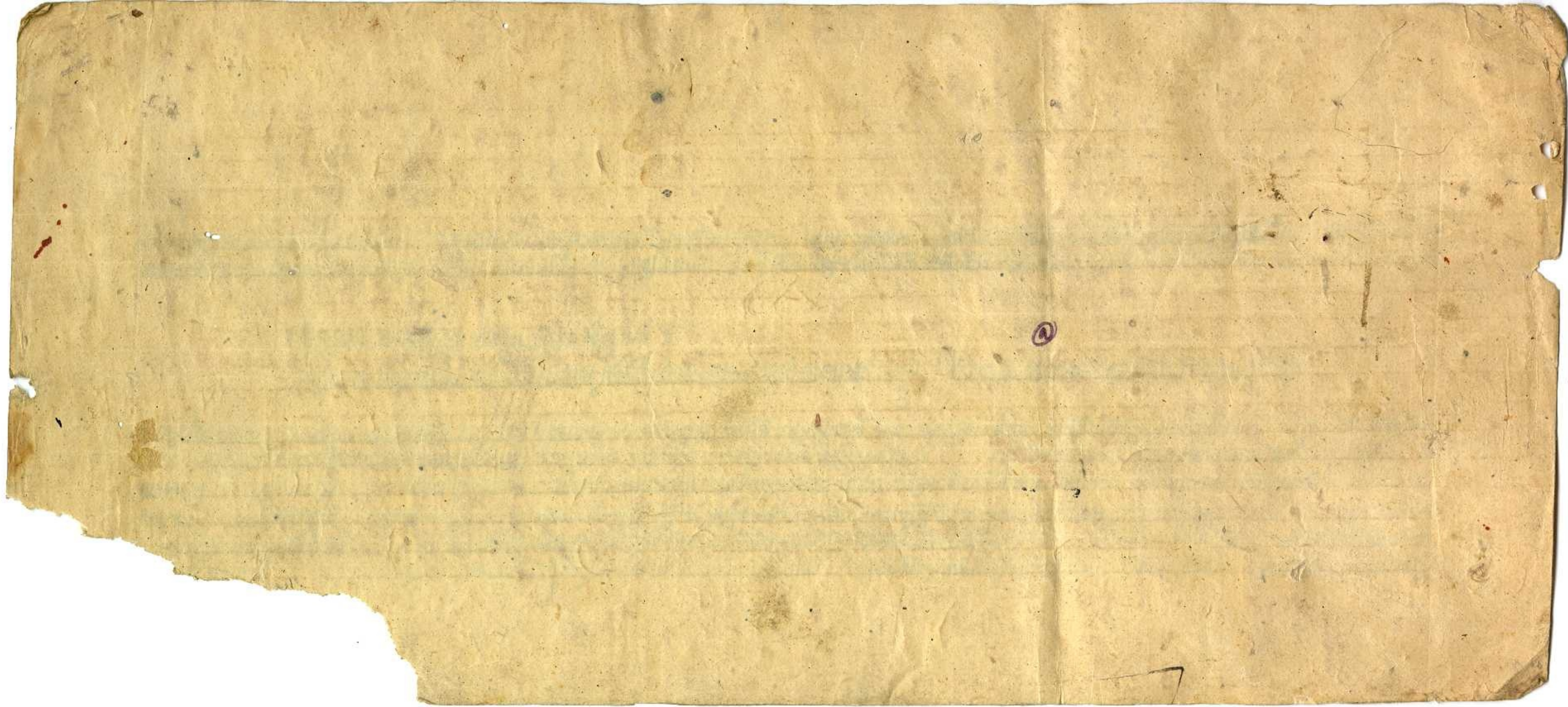

६८

भन्मभेदवत्तु यमुदाहरति यत्र येति काकताली यत्वं कृते युत्पादयितुं तत्पादयितुं तत्पदसाधयति काकेत्यादि काकताली यशश्चोक्तिविषये तत्समवेतोक्तक्रियालक्षकौ विग्रहस्तु काकमिवताल
मिवेति बोध्यः समास इति समासाच्चैतिजापकादिति भावः उभयत्रोपमेयस्य स्पर्शविद्वन्मनंतत्रैव हरति तन्वा अत्र स्थानं व समानाधिकरण्यं व संवंधः नेन स्वस्य तन्वा स्वसमागमः काकतालसमा
गमः सदृश इति फलति इवर्षे इति इव प्रतिकृताचित्पधिकारस्थित्वादिति भावः रदोदर्शनेन एकांतस्पर्शदर्शनेन एकांतपुरुषस्य दर्शनेनेत्यर्थः भूतस्वसात्त्विकाविभावात्सबहुमिति पाठे
आह अवितीर्कितेति इत्युपमा ॥ ६ ॥ एसिद्धोपमासवन्धाभावस्वाच्य इत्यतस्त्वनन्तरं तदलंकारमाह उभेमेति एकस्यैव वस्तुनो यदुपमानत्वं नुपमेयत्वं च वर्णयते तदन्वय इत्यर्थः ॥ असंभवा

यत्रयामेलनंतत्रलाभोमेयश्चतइतेः तदेतत्काकतालीयं मवितर्कितसंभवं ॥ ६ ॥ नवक्तुं पारया महे इति तुर्य्यवर्णो द्वियाठः काकतालीयमित्यत्र
काकागमनमिवताल यतनमिवकाकतालमिति ईवार्थे युथमं समासः ॥ ततः काकतालमिवकाकतालीयमिति द्वितीयस्मिन्निवार्थे युथमं समास
चतद्विषययदिति ह्युत्पत्त्यः ॥ तथा वयतनं दलितं तालफलं यथा काकेनोपभुक्तं एवं रदोदर्शनं कुभितद्वत्तदयातन्वीस्वेनोपभुक्तेति तदर्थः ॥
ततश्चात्र काकाकगमनताल यतनसमागमस्य स्पर्शकाककृतताल फलोपभोगस्यैवोपमानस्यानुयादानात् ॥ पुत्पयार्थोपमायामुप
मानलोयः समासार्थोपमायावाचकोपमायावाचकोपमानलोयः अवितीर्कितसंभवमिति साधारणधर्मस्यानुयादाने पुत्पयाद्योपमायधि
र्मोपमानलोयसमासार्थोपमायविधर्मोपमानवाचकलोयः इति बोध्यम् ॥ ६ ॥ उपमानोपमेयत्वं यदेकस्यैव वस्तुनः ॥ इन्दुरिन्दुरिव श्रीमा
नित्यादौ तदनन्वयः ॥ ७ ॥ एकस्यैव वस्तुन उपमानत्वं उपमेयत्वं वर्णनमनन्वयः ॥ ७ ॥

राम
२

दिसंका निरासाय मध्ये उदाहरणमाह इन्दुरिति निवृत्तं सप्तम्यर्थः स्वाश्रयबोधकता संवंधेनेति भावः तदाहैकस्यैवेति नैकत्वसंका निरासायाह ॥ द्वितीयेति घटकृतवावर्ण्यमानमपि स्वस्यैव
साधमेभेदवदितत्वात् वस्तुनो नैवेति वस्तुनैव नन्वयपदयोगरूढं आबुत्पादिना तु अन्वयेत्येति भावः साधर्म्यस्यारोपस्यतया प्रतिपादनं नुपमानान्तरसंवंधव्यावृत्तिबोधनद्वारा नुप
मत्वस्योत्पत्त्यायेति तात्पर्यः ॥ वस्तुनैव नन्वयपदमपिरूढमेवोपमावदिति बोध्यम् ॥ तथा च द्वितीयशब्दशब्दवद्देदुद्धि फलकवर्णनविषये कनिष्ठोपमानोपमेयत्वं तथोति सिद्धिः ॥ ७ ॥

इत्यन्वयः॥ उयमेयो यमालं कति. यथा येनोति. द्वयो रूपमानो यमेययोस्तदुपमानत्वे यमेयत्वं यथा येन क्रमेण योगपद्येन वाक्यभेदेनेति यावत्कल्प्यते इति शेषः॥ सो यमेयो यमा बोध्याः॥ उयमे
यस्य यमेति सुत्पत्तेः तदा ह द्वयोरिति ननु तन्निष्पन्नं अलंकारं तत्त्वे बीजाभावश्चातद्वाहृतीयेति धर्माथ योर्मध्ये कस्यचित्केनाचित्साधयेव गिते तस्याप्यन्येन तदर्थमिदमपि सवतो
वर्णमानं तृतीयं शब्दव्यवच्छेदफलकं भवतीति भावः॥ इत्युयमेयो यमा॥ ८॥ प्रतीपमाह प्रतीपमिति उपमानत्वेन प्राप्तद्वयं यदुपमेयत्वं कल्पनातिरस्काराद्यनिति शेषस्तत्तृतीयः प्र
तीपयदयो गार्थसंलक्षणाथमाह॥ प्रतीपमिति प्रतीपलोम्यदिति उपमानप्रतिकूलत्वादित्यर्थः प्रतीकूलत्वं चतिरस्कारप्रयोजकत्वं तत्राचतिरस्कारफलको यमाना मकार्ष वो वा

यथा येन द्वयोस्तद्वेदुयमेयो यमा मता॥ धर्मैर्धर्मैव यूरार्थे धर्मैव त्वयि॥ ८॥ द्वयो यथा येनो यमानत्वे यमेयत्वं कल्पनं तृतीय
शब्दव्यवच्छेदार्थं तथात्वे उयमेयो यमालंकारः॥ ८॥ प्रतीपमुपमानस्यो यमेयत्वं प्रकल्पनी॥ त्वल्लोचनसमं यदंत दृक्कादृशी विधुः॥
युसिद्धो यमानेयदुयमेयत्वं कल्पनं तस्यातिलोम्यात्पृतीयं॥ ९॥ वरणीयमेयलाभेन तथाऽन्यस्याप्यनारदः॥ कः कौर्यदर्थस्ते मृत्योर्त्तुत्पु
ः संति हिस्त्रियः॥ ८॥ वरपेक्षतदुयमेयं वरणीयः स्वियः अन्यद्वरपेक्षमृत्युः अत्युत्कृष्टगुणतया कविदय्युपमानभावमहमानस्यावरणस्य
वरपेक्षमैयं यरिकल्प्यतावता तस्यतिरस्कारोपि द्वितीयं प्रतीयं॥ अन्यो यमेयलाभेन वरपेक्षस्यानादरश्च तत्॥ अलज्वरेणाते वज्रकांत्पावदो
पितादृशः॥ ९॥ अत्युत्कृष्टगुणतया देव्यत्र स्वता दृक्का मसहमानस्य वरपेक्षो यमेयं किंवित्यदर्शयतावता तस्यतिरस्कारस्तृतीयप्रतीपम॥ ९॥

नुकूलव्यापारः॥ प्रतीपता मान्यलक्षणात्तत्तिरस्कारो वाच्योर्वेति बोध्यं॥ ९॥ प्रतीयांतरमाह वरणीयमेति वरपेक्षरूपो यमेयलाभेनाप्राप्तप्राप्तानतस्तत्त्वेनाप्यस्यावरणस्यो
पमानस्यानादरेण वपरिहारिहारोपितथा प्रतीपमित्यर्थः॥ तथा वतफलकतन्त्राभरणतत्त्वे रूपस्वममेपि तत्फलितमाह अत्युत्कृष्टेति॥ ९॥ तृतीयप्रतीपमाह अ
न्यो यमेयति अन्यद्वरपेक्षमुपमानं तदुपयदुपमेयं तस्यलाभेन प्राग्वत्वरपेक्षस्य सुखानादरोपिततृतीयः प्राग्वत्फलितमाह अत्युत्कृष्टेति अन्यत्र वन्दादौ किंवित्यसि
द्धो यमानरूपम्॥ ९॥

ल. कु. च. टी.

३

बतुर्थप्रतीपमाह। वरुणोपमिति। निरूपितत्वं तृतीयार्थः वरुणोपमाननिरूपितायाः अवरोप्यमानस्योपमानस्यानित्यत्रिवचः उपमानान्नित्यसापितत्पुतीपनित्यर्थः। किलेतिवार्ता
यानिश्चयेलिकेवात्तन्मुराभमं वृजमिवति यावत्तानिश्चयनतुल्यमिति वायसमुदायवायो दोषवानिर्दत्तार्थः अतः तासंभावितत्वेन निदनीयनिर्दाप्रतीतिवैयर्थ्य
सम्प्रापनास्तु निदायानां विभक्तयो भयोऽपि इति विवृण्वरुणोपमस्य व्याख्या मुखेति। आवरोप्यमानस्य व्याख्या वरुणस्य वृजस्येति वाक्यार्थमाह। अवरोप्यमानमिति १० पंचमप्रतीप
माह। प्रतिपत्तिविकीर्णप्रयोजनयस्य तत्किमर्थजनार्थकतस्य भावः केमर्थ्यतस्य वैयर्थ्यमपि पंचमप्रतीपमन्वते। आलंकारिका इत्यर्थः तदाह। उपमेयस्येति उपमानस्य प्रयोजनरूपाया

वरुणोपमानस्योपमाया अनित्यत्रिवचश्चतुर्मुधायवादोत्तुग्धादी। त्वन्मुराभमं किलां वृजं॥ १०॥ वरुणोपमस्येति नान्यस्यावरुणस्य वरुणोपमस्य वरुणोपमस्य
यमानमिति अनित्यत्रिवचनं वतुर्थप्रतीपमाह। उदाहरणमुधायवादत्वोक्ता उपमिति निश्चयतिरुद्धिता॥ १०॥ प्रतीपमुपमानस्य केमर्थ्यमपि मन्वते
दृष्टं वेददत्तं तस्याः कियमेन किमिदुना॥ ११॥ उपमेयस्येति उपमानप्रयोजनध्वं हत्वेनोपमानप्रतीति लोभ्यात् पंचमप्रतीपमाह। विषयभेद
तादुप्यरंजनं विषयस्य सत्। रूपकं तु त्रिधा अधिक्यन्यतानुभयोक्तिभिः॥ १२॥ विषय्युपमानस्य तु यथा विषयस्य भूतं मुखदिविषयिणो
रुपेण विषयस्य रंजनं रूपवत्कारणं रूपकं। अन्यरूपेण रूपवत्कारणं तद्वत्त्वमित्यसिद्धविषयभेदयस्य वसितं। क्विदेदेयतीयमाने एव तदीयधर्मो
यपर्यवसितं ततश्च रूपकं तावद्विविधं अभेदरूपकमिति द्विविधमपि पुन्येकं त्रिविधं प्रसिद्धविषय्यधिक्यवरुणोपमनतत्पूजववरुणोपमानानुभयोक्तौ

सद्वृत्तेनेत्यर्थः॥ अस्य वामनोक्तास्ते पालंका उच्यन्ते इत्येताह। उपमानेति उपमानप्रतिकूलत्वादित्यर्थः। तथावतिरस्कारप्रयोजकत्वरूपप्रतिकूलत्वस्य सत्त्वं देततः सामान्यलक्षणकान्त
त्वादेतदेतर्भावस्योचित इति भावः॥ १॥ इति प्रतीपमाह। रूपकमाह विषयभेदेति यदार्थमुक्ता वाक्यार्थमाह विषयिणो रूपेणेति कुकुमादिना पटादिरंजने प्रयुक्तं रंजनं तदस्यैव प्रयुक्तो
जमाह माह अनेति तथावरुणयदेन रंजादिवदभेदतादुप्ययोपि ग्रहणान्प्रकृतं अन्यदियधर्मणान्यस्य तद्वत्त्वस्य पादनाद्वारुणरंजनं तदस्य प्रयोग इति भावः। तद्वरंजनं च प्रसिद्धेति क
विसंप्रदायप्रसिद्धोपमानाभेदेन लक्ष्मणायाह अहंहीत्यादि अयप्रकृतो रंजा उरु नगर्यः त्रिप्रणिव तान्त्रिकीये स्वार्थे इकदा भविष्यति

राम

३

ल. कु. नृ. टी

उल्लेखताह वदुमिरिति एकस्यवदुभिर्वदुधोलेखा उल्लेखइत्युक्ते उल्लेखमुल्लेखो ज्ञानविषयीकारणं तदा हतत्रेति न द्वाभ्यां गृहीतम्याहेतद्वयादिविधोलेखेऽव्याप्तिरत आह अनेकेनेति तथा कलङ्कणे वदुय
द्वयमनेकपरं तथा कलङ्कणे वदुहीतविषयाद्यन्यतमानेकत्वपुत्रमेकस्योद्विखमानानेकप्रकारत्वमुल्लेखइति द्वा रा योध्यमनेकधोलिख्यते सोदर्यदातृत्वकरत्वादिह्यनानानाधर्मप्रकारकज्ञान
विषयीक्रियते एवमप्येपि यथाहीमिति स्त्रीभिः कामलोलेखेतासास्विरानुरागः प्रयोजकअभिभिकल्पतरुलोलेखेतेषालिप्ताप्रयोजिकाः शत्रुभिर्यमलोलेखेतेषाभयप्रयोजकमित्येव यथा योग्यमित्यर्थः
॥ आदिना द्वेयादिः उल्लेखान्तरमाह एकेनेति व्यावर्धे गृहीत्रि इदमेकेनैव स्यात्स्वाख्यानं विषयग्रहणमाश्रयसंबन्धिनोरप्युपलक्षणां विषयो विषयसंप्रम्या आश्रयः उपश्लेषसंप्रम्या संबन्धिवस्थानि

वदुभिर्वदुधोलेखादेकस्योलेखइत्युक्ते स्त्रीभिः कामार्थिभिः स्वादुः कालः शत्रुभिरक्षिप्तः ॥ १७ ॥ यत्र नानाविधधर्मयोग्येकं वस्तु तत्र द्वर्मयोगरूपनिमि
त्तभेदादनेकेन गृहीत्रानेकधोलिख्यते तत्रोलेखः अनेकधोलिखनेरुपार्थित्वमयादियथाह प्रयोजकं ॥ १७ ॥ एकेन वदुधोलेखेयसो विषयभेदतः ॥
गुरुत्वस्य ज्ञेयं कीर्त्तनीयं सप्तमसंज्ञेन ॥ १८ ॥ गृहीतभेदाभावेपि विषयभेदवदुधोलेखनादसावलेखः ॥ १८ ॥ स्यान्मृतिर्भूति संदेहैस्तदं कालं कतित्रयं ॥
यंकजं यत्रयतकांतामुखमेगाहते मतः ॥ १९ ॥ अयं पुमत्तमधुयस्त्वत्सुखं वेत्ति यंकजं ॥ यंकजं वा सुधां शुभं त्यस्माकं ताननिर्गम्य ॥ २० ॥ स्मृतिर्भूति संदेहैः शा
दृश्यानि वध्यमानैः स्मृतिमान् भूतिमान् सुन्देहैर्हति स्मृत्यादि यदा कितमलंकारत्रयं भवति तत्र क्रमेण दाहृतं ॥ २० ॥

राम

४

दृष्ट इति विवेकः ॥ १७ ॥ ज्ञानप्राधान्यात् स्मृत्यादि नलं कारणं यगबलद्वयति स्मृतिरिति व्यवहर्तव्यत्वेन निमित्तभूतैर्नैरित्यर्थः तेषामेकसंज्ञाविद्यते वाच्यतव्यास्मिन् तत्र दं कं मत्वर्थीया प्रत्ययः तच्च तदलं
कृतिअयेवेति विग्रहः ॥ स्मृत्यादीरुपज्ञानसंज्ञासंज्ञितमितियावत् तत्रादृशदर्शनान् दुदुह संस्कारादरायस्मरणं तदाद्यः अ प्राकरणीकतुल्य प्राकरणीकस्य दर्शने सति प्राकरणीकार्थ
दर्शनो दुह संस्कारजन्या प्राकरणीकस्मृतिजन्यमप्राकरणीकतावात्त्येन निश्चयात्मकज्ञानं द्वितीय उपमानोपमेययो रतिशयार्थ कविप्रतिभया प्रादभूतं बुद्धतस्य समेतादृश्यज्ञान
प्रयो यत्सं हे ह ज्ञानं तत्तृतीय इति बोध्यं ॥ गाहते स्मरति यंकजं वेति अतएव पुमत्तमिति विशेषणं सफलं ॥ शादृश्यादिति तत्तुल्यकैरित्यर्थः स्मृतिमानिति विषयतयेत्यर्थः ॥ अलं
कारस्तु संदेहमात्रं ॥ २० ॥

स्मृतिर्भूति संदेह इति संदेहेन सविषयतया न द्विशिष्ट इत्यर्थः अलंकारस्तु संदेहमात्रं ॥ २० ॥

अथापह्नुति तत्र किंचिन्मर्मापह्नुतं पूर्वकं यत्कस्यचित्पदार्थं सापह्नुतिरिति सामान्यलक्षणाः सत्वापह्नुतः क्वचिद्वाच्य क्वचिद्वाच्य एवमभेद मभेदपुनः पत्रिसमानाधिकरणाः क्वचित्क्वचित्त्रयधिकरणाः एवमभेदः
 ६: क्वचिदारोप्यमानः क्वचित्त्वाभाविकः तस्युति पत्रिपय क्वचिद्वाच्यजनया क्वचिद्वाच्यवृत्तेति विवेको बोध्यं तदेतद्वदिनिधायनवेदानाह भवति अन्यस्याः अतः अथ मस्य धर्मेति तथेत्यर्थः नायं प्रसिद्धवत्तुः
 लक्षणं व्यावर्त्ये वर्गनीयेति चन्द्रादित्यर्थः तत्सदृशधर्मेति चन्द्रादि सद्दृशनिष्ठधर्मेत्यर्थः ॥ तथा बोधयेया सत्यत्वं प्रतिपादनपूर्वकं यदुपमानाहार्यनिश्चयविषयाधिकरणां मा भुङ्गाय हतिरिति बो
 धः ॥ २१ ॥ हेत्वपह्नुतिमाह सरवति भुङ्गाय हतिरिति ॥ योऽन्यते साध्य मनेनेति युक्तिर्हेतुः नेद्वरिति विरत्युक्तिः यत इति विशेषः सिद्धोरित्यस्या किंचित्त्वादिलक्ष्ये लक्षणं योजयति अत्रेति तत्रव

भुङ्गाय हतिरित्यस्यारो यार्थधर्मनिर्द्भवः ॥ नायं भुङ्गायुक्तिर्हि व्योमगगामरोरुहं ॥ २१ ॥ वर्गनीयेवस्तुनितत्सदृशधर्मारोपफलकस्तदीयधर्मनिर्द्ध्यनि
 र्द्भवः भुङ्गाय हतिः ॥ २१ ॥ सरवयुक्तिपूर्वश्चेदुच्यते हेत्वयं हतिः ॥ नेद्वस्त्विति न निश्चयः सिद्धोरौर्वोयमुत्थितः ॥ २२ ॥ अत्र चन्द्रेण वती वृत्तं नैसत्वं
 युक्तिभ्यां चन्द्रत्वसूर्यत्वाय ह्मवो वडवानलत्वारो यार्थः ॥ २३ ॥ अन्यत्र तस्यारो यार्थः यय्यस्यायं हतिश्च सः ॥ नायं सुधां भुक्तिर्हि भुधां भुः प्रेयसीमुखं ॥
 २३ ॥ सतिर्द्भवः क्वचित्त्वस्तुनियस्तदीयनिर्द्भवोऽन्यत्र वर्गनीयेवस्तुनितस्य धर्मस्यारो यार्थः सायय्यस्यायं हतिः ॥ यथा वन्दे वन्दुनिष्ठो वर्गनीयेवस्तुनी प्रेये
 सीमुखे तदारो यार्थः ॥ २३ ॥ भान्ताय हतिरित्यस्य शकाया भान्तिवारणे ॥ ताय ह्मेति सोत्कं यं ज्वरं किं न यस्मिन् ॥ २४ ॥ अत्र तायं करोतीति स्मर्युक्ता ते कश्चि
 ते तस्य ज्वरसाधारणात् ॥ ज्वरुद्धा मखाज्वरः किंचित्तिष्ठयेन सखिस्मरु हतिनत्वे क्वा भान्तिवारणां हतं ॥ २४ ॥ द्वेकापह्नुतिरित्यस्य संकातस्य निर्द्भवे ॥ य
 जत्यन्मत्यदेलुप्तः कातकिं न हि न परः ॥ २५ ॥ कस्याश्चित्काचित्पुनिरहस्योक्तावन्त्येन भुताया मुक्तेस्तात्पर्यान्तर्जगानि न तत्पुत्रपूर्वकतस्य निर्द्भवे द्वेका

दन्त्येत्वाभाविकं सूर्यत्वमोत्प्रेक्षिकम् ॥ २२ ॥ पर्यस्तापह्नुतिमाह अन्यत्र वर्गनीयेवस्तुनितस्योपमानधर्मस्यारोपफलको यो पः क्वचः सा पर्यस्ता पाद्वैतित्यर्थः ॥ नायं प्रसिद्धवत्तुः स इत्यस्यार्थमा
 ह निश्चितिः एवं पदार्थसत्त्वाल्लक्षणाया व्याप्यमाह यत्रेति तथा वर्धमिणि निषेधपूर्वकं तद्धर्मस्यान्यत्रारोप्यया इति लक्षणं यो निषेधस्य वनस्वाधिकरणोऽन्योऽप्यारो यार्थत्वं न भवतु न वा स्ताधिकरणोऽस्वा
 रोप इत्यर्थः सिद्धमेव रोपस्याऽधिकरणत्वमत्यत्रेति नेवोक्तं अत एव पर्यस्तारोप्यधिकरणापह्नुतिरित्यर्थः तस्यैव सापह्नुतिमाह भान्तेति भावेऽऽ भान्तिवारणे इति करणोत्प्रेक्ष्य भान्तिवारणोत्प्रेक्ष्या
 नेतनीत्यर्थः ॥ एवमन्यत्र कथनपूर्वकं भान्तिविषयनिषेधस्येति बोध्यं ॥ कथितेनापिकयेति शेषः नेत्यने किंचित्तिशेषः ॥ २४ ॥ द्वेकापह्नुतिमाह द्वेकेति द्वेके विदग्धस्तुनितस्यार्थः ॥ अन्यस्यापह्नुतस्य शं
 कातः शंकायां तथ्यनिर्द्भवे तात्त्विकनिषेधे तत्त्वावड्वासीनामविषयजातशंकावारकतात्त्विकवस्तुनिषेधस्येति बोध्यं कस्याश्चिन्नायिकायाः ॥ क्वचित्ने मस्यैव तस्य तथ्यस्य ॥ २५ ॥

तस्मिन्नेन कनकदासवधनफलत्वेन। वस्तुन कुवधुते सत्त्वादाह। मिद्वेति। निजेति। स्थाभाविष्य वसितेति। त्वर्थः॥ उदेति उदकवासित्वर्थः॥ नाध्यवेति पूर्ववत्तुस्याः प्राप्तेः। गगनेत्यभिद्विविषयत्वे हेतुर्भवति
 शोषणां॥ ३०॥ ह्युक्तानि शोषिताः॥ रुयुकेति। शितासी। वरा॥ ३१॥ लभरागवायवे॥ विषयस्येति। उयमेयस्येति। प्रहरणमुपस्थापनं। क्वापुत्ययलुदमथमाह। तत्पुदकमिति। विषयिष्य प्रतयेति॥ व्य
 धिकरणवद्द्विहिस्तलरूपं वा भेदता केप्यात्यनरत्॥ अथवसानतइति सप्रमीसमवासासि। त्वायायेनाह॥ तस्मिन्निति। तथा वा नुपात्रविषयधर्मकाहार्यनिषेधविषयीभूतविषयभेदताइप्या
 न्यतरत्वेति बोध्यं॥ तत्र नद्योजयति। यथेति नीलोत्पलपदेन नैव त्वेननेत्रो यस्थितिः। तत्र वक्रको पश्चिमतस्या भेदान्वयइति प्रतेनाहार्यत्वं कथनं॥ ३१॥ एते विभजते। यद्येति। पयस्तायुतिगर्भत्वं

मध्यः किं कुचयोर्द्वयैर्वदः कनकदासमभिः॥ प्रायोऽन्वत्यदेनैकं प्रापुतो येतयस्यति॥ ३०॥ मध्यः स्वयमेव कुवोधरुति तत्तु कनकदासवदत्वेनाध्यवसिता यावलि
 त्रयशालितायावलादिति मध्यकत्वं कुवधुते सत्त्वालत्वेनोत्पेक्षासिद्धिविषया फलोत्पेक्षा जलजस्यत्वेनिजावस्थितेरुदवासस्यत्वेनाध्यवसिता यावला
 वराणां सायुज्यप्राप्तिर्नियमितमित्यगगनकुसुमायमानायास्तयः फलत्वेनोत्पेक्षासिद्धिविषया फलोत्पेक्षा॥ ३०॥ रुयुकातिशयोक्तिः। न्यानिर्गीयाश्च वसा
 सतः॥ यद्यनेलोत्पलाहं दानिः सरंति शिताः शरा॥ ३१॥ वयस्य स्वशब्देनोद्वेगवन्विना विषयिवावकेनैव शब्देन गुहगाविषयनिगुरातत्पु
 कविषयस्य विषयस्य विषयिष्यतगाध्यवमानमाहार्यनिषेधः तस्मिन्सति रुयुकातिशयोक्तिः यथानीलोत्पलशराशब्दाभ्यां लोवनयोः कदा
 काणां च गुहगा पूर्वकत इयताध्यवसानं॥ ३१॥ यद्ययद्वृत्तिगर्भत्वं मेवसाय इवामता॥ तत्तत्तत्तु सुधा रज्जुनृणां ता येत्येति नाविधौ॥ ३२॥ तत्र त्वत्स
 किमाधुर्यमेवामुतमित्यतिशयोक्तिः वदुमण्डलस्य ममृत्तनभवतीत्युक्तनिगमजितः साय इवामतिशयोक्तिरियं॥ ३३॥ भेदकातिशयोक्तिस्तु
 स्वेवान्यत्वं वर्णनं। अन्यदेवा स्यगाभीय ममृद्वेयमहीयते॥ ३३॥ अत्र गांभीर्याद्युभेदेयि भेदावर्णितः॥ ३३॥ सवधातिशयोक्तिस्त्यादयोगेयो
 गकल्पनं॥ सोधोग्राणि पुरस्याम्यस्य शान्तिविधुमण्डलं॥ ३४॥ स्यद्यु॥ ३४॥ योगेय्ययोगसंबंधातिशयोक्तिरितीयेतत्त्वयिदातरि एनेत्तु स्वदुमा
 नादियामहे॥ ३५॥ अत्र त्वदुमेवधारसंबंधेयितदसंबंधो वर्णितः॥ ३५॥

नित्यर्थः। सौवर्ग्यतिशयोक्तिरेव। तथा वसापद्मवत्त्वनिरपद्मवत्त्वभेदेन द्विधेयमिति भावः। सुधा रज्जुनृणां ता येत्येति नाविधौ॥ ३२॥ मण्डलस्य वस्थितिशेषः। तस्मैव तज्जानीयस्यैवान्यत्वं वर्णनं तज्जानीयमि
 त्वेन वर्णनं। तद्वाहार्ये बोध्यं। तेन प्राप्तेनातिव्याप्तिः। एवमप्येपि। इदं वलोकोत्तरत्वं ज्ञानार्थं। अन्येति। अस्या रज्जो गांभीर्यादिपुसिद्धगांभीर्याद्यन्यदेवत्यर्थः। आदिना भेदयति॥ ३३॥ अयोधे
 योऽत्र ममृद्वेयमहीयते। योगश्च भेदान्मोड्यत्वाद्यनिरूपितश्च ग्राह्य इति उमिदं पूर्वोक्तेषु नातिव्याप्तिः सोधो स्त्री राजसदनं॥ ३४॥ योगे पीति॥ सत्यपि सवधेऽसंबंधवर्णनं

सुधा रज्जुनृणां ता येत्येति नाविधौ॥ ३२॥

लकुट्टी
६

अक्रमेति। योर्वाप्यभावरूपस्यातिशयोक्तिरित्यर्थः। महत्वे समकालत्वे हि देवराजतानेशराः पराशत्रवश्च समं गुणपदे यज्यां मोर्वी पृथ्वी च जलं गति इत्यर्थः। मोर्वी पृथ्वी वायां। स
हत्वे समकालत्वं ॥ ३६ ॥ वयलातिशयोक्तिस्तु कार्यसतीत्यर्थः। इदमेवातिशये वाप्यर्थः ॥ उदोति। उदोति शिबः ॥ इमिकावल योऽभवदित्यर्थः। इमिकावल गली
येत्याह स भगवति विविधः कार्यसुखेनेति ॥ अं गलीयस्य कं कणा पदं जातिरूपं तत्कार्यवर्गान् दारेणोत्तरं ॥ सत्योर्वेति। तयोर्देवताप्ययोः योर्वाप्यर्थे योरीत्ये इत्यर्थः
त्विति पाठे तदनुवृत्तिः। अत्र पूर्व अनुनीता समाहिता ॥ ३७ ॥ तच्चतिशयोक्त्यस्य नालं कारणं बाधितार्थं बोधकत्वा दत्तं आह ॥ एतादिति ॥ भव्यवहितोक्ता इत्यर्थः। तथावताप्यर्थः

अक्रमेतिशयोक्तिः स्यात्सहत्वे हेतुकार्ययोः ॥ जलिंगं तिसमंदेवज्यां शराश्च यरां धत्ते ॥ ३६ ॥ अत्र यदा मोर्वी शरसंधानं तदानीमेव शत्र
ः शत्रो च तति इति हेतुकार्ययोः सहत्वं वर्णितं ॥ ३६ ॥ वयलातिशयोक्तिस्तु कार्यहेतुपुमात्तिजे ॥ या स्यामि त्युदिते तन्मावल यो भंदुमि
का ॥ ३७ ॥ अत्र नायकपुमात्तिमात्रेण यो विनोति कार्यकार्यसुखेन दर्शितं ॥ ३७ ॥ अत्रेति शयोक्तिस्तु योर्वीयर्थव्यतिक्रमे ॥ अत्रेति नो गत
४ पश्चादनुनीताप्येरासा ॥ ३८ ॥ स्पष्टं ॥ सतातिस्त्रोयतिशयोक्तयः कार्यशेष्यप्रत्ययार्थाः ॥ ३८ ॥ वर्णनानि तरेखावर्मेकसुखयोगिता ॥ संकु
र्वेति सरोजनिस्त्री शीवदननिच ॥ ३९ ॥ त्वदंगमा द्वेदृष्टे कस्यचित्तेन भासते ॥ मालती शशभृत्तरेखा कदली नीकठोरता ॥ ४० ॥ प्रसूतानामप्रसूतानां वागुगाक्रिया
रूपैकधर्मो न्यस्तुत्ययोगिता संकुर्वती ॥ प्रसूततुल्ययोगिता या मुदा हरणी तत्र प्रसूततुल्यो दयकालिकतया वर्णनीयानां प्रकाशं भीरुस्वेरिणी वदनान् च संको
चरूपैकक्रिया ॥ त्वयो दर्शितः उत्तरलोके नायिका मे कुमारा वरा ने प्रसूते उवर्णनीयानां कठोरता रूपैकगुणान्वयः ॥ ४० ॥ हिताहिते वृत्तिनोत्यमयरातुल्ययोगि
ता ॥ पुदीयते पराभूतिर्मित्रशात्रवयोस्त्यया ॥ ४१ ॥ अत्र हितहितयोर्मित्रशात्रवयोस्तु कुरुभूतिदानस्य यरा भवदानस्य च ध्वंशेण भेदाध्यवसायो द्वितोत्य

मृतिर्मा ॥ ४० ॥

स्वावाधानोक्त्येय इति भावः ॥ ४१ ॥ तुल्ययोगितामाहा वरणानामिति। सर्ववर्णमिति न्यायेन प्रसूतानामेवाप्रसूतानामेवत्यर्थः। धर्मस्यैकमेकत्वं कथं धर्मान्वय इति यावत् सबवमत्कारिणी वेद्ये स्वेरिणी व्यभिचरिणी ॥ ४१ ॥
एतदप्येव गतिपद्यपाठः। वागुगाक्रियारूपैकेति। इदं बद्धलक्ष्मिनि पाशं जायते तत्त्वानतुल्यस्योत्तमिवेशः। गोदवादपलत्वाद्वा यद्वा धर्ममात्रपलत्वाद्वा जनि क्रिया इत्यातिरिक्तं धर्मोत्तरा इति वेद्या करणा
मतेन वेद्ये। एतेन शास्त्रित्वेन हि राजनस्य रजःशक्तिरित्युक्तं। तन्मात्रापि निर्विण्णं मरुत्तं शक्तिमत्तं यदित्यत्रा भावरूपस्यैव धर्मस्यान्वयाद्विषयिदमित्यपात्तां विवक्षिता भाववद्वेदम्वितानतिरिक्तं न यागुगास्येवात्र सा
धारण्यं धर्मत्वमित्याहुः। तत्र संकुर्वतीत्यत्र कालिकतयेति क्वचित् कार्यनयेति पाठः। भीरुस्वेरिणी वदनां च संकोचरूपैकक्रिया ॥ त्वयो दर्शितः उत्तरलोके नायिका मे कुमारा वरा ने प्रसूते उवर्णनीयानां कठोरता रूपैकगुणान्वयः ॥ ४० ॥ हिताहिते वृत्तिनोत्यमयरातुल्ययोगि
ता ॥ पुदीयते पराभूतिर्मित्रशात्रवयोस्त्यया ॥ ४१ ॥ अत्र हितहितयोर्मित्रशात्रवयोस्तु कुरुभूतिदानस्य यरा भवदानस्य च ध्वंशेण भेदाध्यवसायो द्वितोत्य

मालत्यादीनां २

नयवर्णनं विविधं। एवंचाभासं वृत्तिनोत्यमयरातुल्ययोगि ॥ ४१ ॥

लोकप्रसिद्धार्थसंभवेन विवक्षितं विवभावपदार्थशास्त्रीयमाह ॥ वस्तुत इति निदर्शनामाह वाक्यार्थयोरिति । महद्वाक्यार्थद्वयसंबन्धीयरेकारोपः । उपमेयस्य न्यूनगुणत्वेन तदभेदोपेयस्य न्यूनताप्रतीत्यावम-
त्कारजननेनालंकारत्वेनैव न स्यादत उपमेयवाक्यार्थे उपमानवाक्यार्थभेदोपेयवति यावत् । सामान्येन प्रसक्तं । यद्यपि मुखवन्द्य इति वदेकारोपस्तौ विनापि समभवति तथापि स्फुटं
न तृतीयतेयन दोषः ॥ ४८ ॥ निदर्शनांतरमाह ॥ पदार्थेति ॥ वाक्यार्थपदार्थकृतो भेदः अन्यत्समानं । एकैदं गिड्गुभृतयः ॥ चत्तेत्रेति । प्रियां प्रतिप्रियस्य सखा वा उक्तिः । नीलांबुजेति । नीलोत्पल-
रूपोपमाननिष्ठशोभापदार्थोपेयत्वार्थः ॥ ४९ ॥ निदर्शनांतरमाह ॥ अपरमिति । उक्तवद्वयविलक्षणमित्यर्थः ॥ निदर्शनामित्यस्यानुषंगः । क्रिययातयोर्विधनैरेतत्पञ्चयः ॥ राजदंतदित्वात्परिनिपातः ।
स्वक्रिययेति दृष्टान्तभूतयेत्यर्थः । तेन नयनाभ्यामेनीविलोकयन्ती ॥ एतस्मिन्तयोर्विशेषव्यनक्ति इत्यर्थके निवातपद्मोदरेत्यादीनातिष्ठसंज्ञितत्र वलिंगविधया बोधनस्य सत्त्वेपि दृष्टान्ततया भावानुभ-

वाक्यार्थयोः महद्वायोरेकारोपो निदर्शना । यद्वातुः सौम्यतासेयं पूर्णेन्दोरकलंकता ॥ ४८ ॥ अत्र दातृपुरुषसौम्यत्वस्योपमेयवाक्यार्थस्य पूर्णेन्दोरकलंकत्वस्यो-
पमानवाक्यार्थस्य वयन्नद्रामैकारोपः ॥ ४९ ॥ पदार्थद्वयमप्येकैव दत्तम्यानि दर्शनी ॥ चत्तेत्र युगलं धने नीलां नीलां विजन्मनोः ॥ ५० ॥ अत्र नेत्रयुगले नीलांबु-
जगतलीलापदार्थोपो निदर्शना ॥ ४९ ॥ अपरां बोधनपाहः । क्रियया उक्तसदर्थयोः । नरपे राजविरोधीति शीघ्रं वदो दयेतमः ॥ ५० ॥ उदयने च सविता प-
द्मे क्षपयति श्रियं । विभावयन्मुहूर्तानां फलीसुहृदनुग्रहः ॥ ५१ ॥ कस्याचिद्विचित्रिया विष्टस्य स्वक्रियया परानुत्पत्तः सतो वाक्यस्य बोधनविवक्षिततद-
परान्तिदर्शनी प्रह्लादसदर्थबोधने उत्तरार्धमुदाहरणान्तराजाचदुरासहविस्मयस्वर्यनावाक्रिया विष्टतमः स्वकीयतावाक्रियया दृष्टान्तभूतया यरोपेयत्वे-
न नृलोके सविता वराजविस्मये नरपेदिति अनिष्टययवसायिनमर्थबोधयदेवनष्टमिति निवंधनादसदर्थनिवंधननिदर्शना ॥ ५१ ॥ तथोत्तरलोके सविता
स्वादयसमयस्य वपये सुलक्ष्मीमादधानसयाय दालध्याधानक्रियया परानुत्पत्तिमुहूर्तानां फलीसुहृदनुग्रह इवेति श्रेयस्करमर्थबोधयन्निवद्ध इति सद-
र्थनिवंधननिदर्शना ॥ ५१ ॥ व्यतिरेको विशेषश्चेदुपमानोपमेययोः ॥ शैला इवोन्नताः सतः किंतु प्रकृतिकोमलाः ॥ ५२ ॥ अत्र सक्षैल्योरुन्नतत्वे समेषु यमेयमतिप्रकृति-
कोमलत्वमभिको विशेषः ॥ ५३ ॥ सहोक्तिमहभावश्चेद्रासते जनरंजनः ॥ दिगंतमगमर्कः त्रिस्तस्य पुत्रार्थमिमह ॥ ५३ ॥

सतः सतोवेति विभागोक्तिः । न तु लक्षणांतरगता । उदासिद्धेव मत्कारित्वेनैवान्तिप्रसंगतः । तथावतया यदर्थबोधनं सानिदर्शनेति बोध्यं न कोदिति बोधयेदिति । वाक्यगम्यमानत्वादप्रयोगः । उत्तरार्द्धे नरपेदि-
त्यर्थः । चत्तेत्र राजत्वं अन्यदिप्रसिद्धं ॥ ५० ॥ उदयनिति ॥ ५१ ॥ लड्धसाहसमय इति तया दृष्टान्तभूतया । अतुग्रह इवेति ॥ अनेन परपेयमांतपाठः स्तुतिः ॥ ५१ ॥ व्यतिरेकमाह ॥ व्यतिरेकमाह । विरोधी-
वैलक्षण्यगुणधिया मितियावत् । सति साधौ इदं पलुक्षणा । तत्रापकर्षस्योभयाभावस्य वातथावकुतश्चिद्वर्मात्समजातयोः कुतश्चिद्वर्माद्विलक्षणार्थबोध्यः ॥ ५२ ॥ सहोक्तिमाह । सहोक्तिरिति ॥ सह-
दयहृदयाहादननकीर्तिरसहोक्तिः । तस्य राज्ञः । अत्र तृतीयाया निरूपितत्वात्कतयादिकप्रत्यक्षिनिरूपितमाहित्यवत्कीर्तिकलकं दिगंतकर्मकंगमकमिति बोधे जाते एकधर्मावधिचरूपसो-

स्वक्रिययेति दृष्टान्तभूतयेत्यर्थः । तेन नयनाभ्यामेनीविलोकयन्ती ॥ एतस्मिन्तयोर्विशेषव्यनक्ति इत्यर्थके निवातपद्मोदरेत्यादीनातिष्ठसंज्ञितत्र वलिंगविधया बोधनस्य सत्त्वेपि दृष्टान्ततया भावानुभ-
य उतीति कृतश्चमकारः सचित्रिविध इत्यस्य त्रयस्य ॥ ५३ ॥

लकृ

लोकप्रसिद्धार्थमभवेन विवक्षितं विभावयदा र्थाशास्त्री यताह निदर्शनामाहुवाक्यार्थयोः इति॥ सदृशवाक्यार्थद्वयसंबन्धीयस्वरूपोपः। उच्यते यस्य न्यूनगुणत्वेन तदभेदारो येन्यूनतापतीत्यत्र मकाराज
ननेनालंकारमेवनस्या दतठ पमेयवाक्यार्थमुपमानवाक्यार्थभेदारेयइति यावत्। सानिदर्शनायादिति सामान्येन प्रसक्तं। यद्यपि ह्रस्वबुद्धिनिवदे कारो यसौ चिनापि संभवति तथापि स्फुटतत्परी
यन्न दोरक्तिः॥४८॥ निदर्शनीतरमाहुः। पदार्थेति वाक्यार्थपदार्थभेदः अन्यतमानां॥ एकदेशिदुपभूतयः॥ त्वन्नेत्रेति॥ प्रियां पुनि प्रियस्य सख्यावाहक्तिः। नीलविजेति नीलोत्पलस्योपमाननि
दृशाभापदार्थरेयइत्यर्थः॥४९॥ निदर्शनीतरमाहुः॥ अयमिति॥ उक्तद्वयविलक्षणमित्यर्थनिदर्शनामित्यस्यानुषंगक्रियया तयोर्बोधनं मेत्यत्वयः। राजदंतादिवात्परित्यागतः स्वक्रिययेति दृष्टान्तभूतयेत
र्थतेन नयनाभ्यामिनीवलोकयती॥ एतस्मिन् नये विबोध्यं न किञ्चित्पार्थनिवात् घघोरदरेत्यादौ नातिप्रसंगात् तत्र चलित्वा विधाय बोधनस्य सत्त्वे पि दृष्टान्ततया भावात्॥ अतस्तैः सतो वेति विभागोक्ति

वाक्यार्थयोः सद्व्याख्यारोपो निदर्शना ॥ यदा तु सोम्यतामेयं पूर्णोत्थोरकलंकता ॥ ४७ ॥ अत्र दाहयुरुषसोम्यत्वस्योपमेयवाक्यार्थस्य पूर्णोत्थोरकलंकत्व
 स्याद्यमानवाक्यार्थस्य त्रयत्रयमेवकारोय ॥ यदा तु त्रयत्रयमेवकारोय ॥ ४८ ॥ अयं वाधनं प्राहुः क्रिययाऽसत्सदर्थयोः नश्येद्वानविरोधीति शीघ्रं च द्योदयेत म ॥ ४९ ॥ अत्र नेत्रयुगले नीला
 यद्मेव्युक्तिमिर्य ॥ विभावयेन सुदीनी फलं सुहृदनुग्रहः ॥ ५० ॥ कस्यचित्किंचित्क्रियाविकृत्यस्य च क्रियया यरात्प्रत्यसतः ॥ सतो वाच्यस्य बोधनं निवध्य
 तेतदयं निदर्शनीयः ॥ असदर्थबोधने उत्तरार्धमुदाहरणं ॥ तत्र राजा च द्वासा सह विरुद्धा स्वयं नावृत्तिर्याविकृतमस्वकीयनावाक्रियया दृष्टान्तभूतयापरो
 ध्ये वीराजविस्तृष्टश्च नश्येदिति अनिष्टपर्यावसायिनैः सध्वो धयदेकमिति निर्वधनादसदर्थनिर्वधननिदर्शना ॥ ५१ ॥ तथोत्तरार्धो के सविता खोदय समय
 ययज्ञेयलक्ष्मीमादधानसयाय दलक्ष्माधानक्रियया यरात्प्रत्यसतः सुदीनी फलं सुहृदनुग्रह एवेति अयस्करमध्वो धय न निवदइति सदर्थनिर्वधनानि
 दर्शना ॥ ५२ ॥ व्यतिरेको विरोधश्चेदुपमानोपमेययोः ॥ त्रौला इव बान्धताः मतः किंतु प्रकृतिको मलाः ॥ ५३ ॥ अत्र सत्त्वैल्योरुत्तमत्वे समेयुयमेये सति प्रकृतिको
 न उल्लेखः ॥ उदासीने च मकारित्वेनैव बान्धनं प्रसंगात्तथा वतया यदर्थबोधनं सति दर्शनेति बोध्यं ॥ नश्येदिति बोधयदिति ॥ बाच्येन समानत्वे प्रयोगः ॥ उत्तरार्धे नश्येदित्यर्थः ॥ चन्द्रस्य रश्मिः ॥ अथादि
 प्रसिद्धं ॥ उदयनिति ॥ ५४ ॥ लुड्यं वाहसमय इति ॥ तयो दृष्टान्तभूतया ॥ अनुग्रह एवेति ॥ अनेन पद्ये प्रथमांतयातः सूचितः ॥ ५५ ॥ व्यतिरेकमाह ॥ व्यतिरेकमिति ॥ विरोधो वेल्लक्षणाधि क्यमितियावत् ॥ स
 त्तिः ॥ तस्य रासः ॥ तत्र तृतीयायानि स्तूपितत्वा र्थकतयादिकप्रत्ययिनिरूपितसहित्यवत्कीर्तिककर्तृत्वं कदिगीतकर्मकंगमकमिति बोधेनातेर्यकं बमोच्येयत्वरूपसहित्यवत्ता प्रत्ययि

नामपिगमनाख्यप्रतीतिः।एवमास्यामेकस्यासाहित्यार्थवस्तुदितराग्रनय
प्रतीकतायामलक्षणमस्मन्निर्विघ्नद्वयमत्र॥५३॥

उमावधः सर्वदा यागान् योगं गामदीधरतुष्टतान् विमुपदेशर्वदः सकलपुत्रः समाधनपायात्तयः जगंगोवर्देनगिरिगोपुर्वीवृत्तवानित्यर्थः ॥५॥ अवेनेति। कमलयसे हरिणा स्वर्येणादि
 ताहताशक्तिः संयोगो यस्य तेन कमलेन त्वनुरवंतु मिति नायकोक्तिः नयिकां प्रति चतुपने हरिणो नाक कये मनेन कुतः संगो यस्य तेन चन्द्रेणोत्पादितवत् ॥६॥ उवुरदिति उवुरतश्च आद्या
 तेरुद्धतु हरिकीलुरलं सुभिरं यस्य सवाहिनीपतिः शुभुमेन थाडवत् वायुना सभा वता वाडुद्धतु हरिकीलालजलयो मन्सुवाहिनीतलतिः समुद्राय भः ॥६॥ सुटपतिपत्तये सवि
 भागलं वरावा द्यार्थमाह अनेकेति प्रकृतं अनेके विषया अर्था यत्रेयर्थः ॥७॥ वमयेपि क्रमेणादेति अर्द्धनादेनेति भावः लक्ष्मिद्वारां योजयति तत्रेत्यादि तत्रतयोर्मध्ये समितौ संगामे अय
 मेव जयदेव नार्थं यत्नेन व्यवहृतः अर्थो बोधमात्रस्य यद्यते का धर्मश्रयः कुटिलाः स्था मलादीर्घाः कदा वा कुक्कुलाश्च ते इति ॥८॥ अप्रकृतप्रशंसा माह अयति लक्ष्मिने देगो यो लक्ष्मणा माह
 मेति तच्छृष्टेन तस्यास्वयं प्रशंसा ॥ तथा च सा अप्रकृतप्रशंसा यत्र काव्ये प्रकृता श्रया प्रकृतसा श्रयः यथा वनेन तात्पर्यविषयो यस्यासौ देवयथः ॥ प्रकृतयस्मिन् प्रकृतवर्णनं मेतियावत् ॥ एक इति ॥
 शकुतानां मेय इत्यादयं नयावतं स एकश्चातकः कुती समर्थ इत्यर्थः यत्र काव्ये स्वमप्रेयि मिति नि अभिमिति पुरस्ते अयमने कविधत्तत्रस्य ॥६॥ प्रकृता कुरमाह प्रकृतेनेति मुखतात्पर्य

न ॥६॥
 मानसुयनमपुत्रि पाशं भुजान्
 कर्म कृतं कानकी कला शी पुत्रे
 कर्म कृतं कानकी कला शी पुत्रे
 कर्म कृतं कानकी कला शी पुत्रे

अनेकार्थशब्दविन्यासः श्लेषः सत्रिविधः यकृतानेकविषयः अयकृतानेकविषयः यकृता यकृतानेकविषयश्च सर्वदोनेत्यादिना त्रीणि क्रमेणादा
 हरणानि तत्र सर्वदोमाधवशतिसोतव्यत्वेन यकृतयो हरिहरयो कीर्तनं प्रकृतश्लेषः ॥ अत्र कमलवन्द्यतयोरुयमानत्वेनाप्रकृतयोः कीर्तन
 मित्यप्रकृतः श्लेषः वाहिनीयति सेनायतिः सिंधुश्च तत्र समितौ गम्यातोत्पत्तदुधिरस्य सेनायते रेव वरानि यस्तुतमिति प्रकृता प्रकृतश्लेषः ॥
 ६॥ अप्रकृतप्रशंसा स्यात्सा यत्र प्रकृता श्रया ॥ एकः कुती सकुते युयोत्पत्तिश्चात्रयावते ॥६॥ यत्राप्रकृतवृत्तांतवर्णनं प्रकृतावगतिः य
 र्वसायितत्राप्रकृतप्रशंसा ॥ उदाहरणं अप्रकृतस्य वाचकस्य प्रशंसा बुद्धिभ्यां यावनानि वृत्तेमानि नियम्य वस्यति ॥६॥ प्रकृतेनाप्रकृतस्य बो
 तने प्रकृतकुर ॥ किं भृंगमत्यमालत्यकिटका कटके ॥६॥ यत्र प्रकृतेन वर्णनं नाभिमतमन्यप्रकृतं द्योत्यते तत्र प्रकृता कुरः
 उदाहरणं प्रियतमेन साकुमुद्याने विहरंती काविद्गपुत्रुवा हे वाव्या र्थस्य प्रकृतत्वं वाच्येन भृंगोपालंभेन प्रकृतेन यत्न्याः कुलवधाः सोदयमिमा

न ॥६॥
 मानसुयनमपुत्रि पाशं भुजान्
 कर्म कृतं कानकी कला शी पुत्रे
 कर्म कृतं कानकी कला शी पुत्रे
 कर्म कृतं कानकी कला शी पुत्रे

विषयीभूतप्रकृतांतस्या ताहशेन प्रकृतत्वं प्रापितेन धननं न प्रकृतां कुर इत्यर्थः प्रकृतस्याभि व्यंजकत्वादं कुर इवां कुर इति व्यापने उदाहरति ॥ किं भृंगेति ॥ हे भृंगमालत्यां विद्यमानायौ काठक्या प्रया
 केतव्या किं प्रयो जनमिति प्रकृतभ्रमरवृत्तांतं न मयि मनो हरिणा सित्या किमु द्वे गकारिणान्ययति मुखतात्पर्यविषयी भूतानां यकृतानां भिव्यज्यते ॥ यत्र काव्ये ॥ यत्र प्रकृतेन तत्त्वं प्रापितेन अभिम
 नं सख्यतात्पर्यविषयी भूतौ ॥ ननु भृंगवृत्तांतस्य कथं प्रकृतत्वं तत्राह उवेति ॥ भृंगं प्रवृत्त्येवेति ॥ तथा वत तं बोध्यं कत्वा वृत्तांतोपि प्रकृत इति नाव ॥ वाव्या र्थस्य भृंगवृत्तांतस्य यत्न्याः वक्र्या उवाले
 भइत्यत्रान्वयः ॥ कुलवधा इत्यनेन स्वीयात्वं विधेति ॥ जराणां सर्वस्वहरणे यत्तं कल्पेन नो रथलेन दुः प्रायायामि पर्थः ॥ उवनेनानासक्तं ॥६॥

2

其

सार्प्रवर्तयतोविश्वेनेन्द्रमि
हृग्याव्याजनिदा॥६७॥

172

॥६५॥ तनोरित्यत इत्यातवर्णने लक्षणवत्प्राप्तमाह ॥ अथोत्तरेति ॥ अर्थमाप्तिर्योगित्विना बन्धित ॥ इत्यर्थः ॥ विशेषविशेषार्थविशेषः ॥ मध्यद्वयेति संयोगजनकाले उचितं यत्केतववर्णनस्य परिहारिणोपलक्षिते यथा यथादिति इत्य
र्थः ॥ विशेषमोक्षपतति ॥ तद्विषयाक्षेयकेण तन्निजननये महायकं करोतीत्यर्थः ॥ तथाहि ॥ नाहं हन्तीत्यस्य वाधितत्वात् हन्ती पदेन मिथ्यावादितत्त्वविशिष्टालक्षणे तन्निर्वाहसत्पवादित्वे पण्यवस्यति ॥ एवं च तद्विषय
स्य वादित्वमहं कर्तुं ततोऽप्यपि वाक्यवैयर्थ्यमिदानीं मिवागतेत्यादि विशेषमाक्षिपति अन्यथा हि मध्यद्वयमात्रप्रयोगजनकत्वावगमस्तु तस्य स्यादितित्कालो वतकेतववर्णनत्वे तव संभावना स्यादिति भावः ॥ ६५ ॥ अथ
वर्णनं तस्मात् ॥ आक्षेपो न्येति ॥ ७० ॥ अर्भुगूढाक्षेयमादृजयदेवः तिरोहित इत्यस्यार्थमाह ॥ कांतो हेतुपेति ॥ तया तत्त्वब्रह्मद्वारा गभितो व्यंग्येतांत भवित इत्यर्थः ॥ ७० ॥

आक्षेपस्वयमुक्तस्य पातयेधोवेवा गता ॥ चन्द्रमंदर्यात्मानमथवाप्तिप्रियामुर्व ॥ ६४ ॥ अत्र प्रार्थितस्य चन्द्रदर्शनस्य प्रियामुसत्वेन केमर्थ्यवि
वार्थ्य अथवेत्यादि सूचितः पतिषे इति आक्षेपः ॥ ६४ ॥ निषेधाभासमाक्षेपवुधा केचन मन्वते ॥ नाहं हृतीत नो गता यत्तस्याऽकालो न लोय मः ॥ ६५ ॥
न निषेधमात्रमाक्षेपः किंतु ये निषेधो वाधितऽसन्नर्थतिर्यग्यवसितऽकिंचिद्विशेषमाक्षिपति मेयि आक्षेप इति केचिदाहुः ॥ यथा ह न्याहं कौ
नाहं हृतीति निषेधो वाधितत्वादाभास इत्युच्यते ॥ ६५ ॥ न कालोचितं केतव वचनयारि रारण यथार्थवदित्वेयस्य निदानि मेवागत्य नायिका जीवनी
येति विशेषमाक्षिपति ॥ ६५ ॥ आक्षेपो न्ये विशेषात्ते निषेधे च तिरोहिते ॥ गच्छ गच्छ मेवेत्कीत तत्रैव स्याज्जनिर्ममः ॥ ७० ॥ अत्र गच्छेति विधिर्यक्तऽमा गाह
ति निषेधतिरोहितः कीतो देशादेशे निजजन्म प्रार्थनया स्वस्यामरणा मन्वने न गर्भितः ॥ ७० ॥ आभासत्वे तिरोधस्य विरोधाभास इत्युच्यते ॥ विनायितै विहा
रेणावक्षीजोतव हरिणी ॥ ७१ ॥ अत्र हाराहता वयि हरिणी हृद्याविति विनिश्चयमूलको विरोधाभावः ॥

विरोधाभासं लक्षयति॥ आभासत्वेदं विरोधाभास इत्यत्र कर्तृधारय॥ आभास इत्यत्र कर्तृपरिपञ्चाद्यच्च॥ राजदीनदित्वापरिनिपातः॥ इयमर्थकाङ्क्षा भासस्यापातरूपत्वमर्थान्तरपरिहायित्वरूपवैधी॥ श्लेखेति॥ हारयु
क्तवित्पर्वेन विरोधमनोहरिणा वित्पेन परिहारः॥ ७१॥

अस्मिन्मिति॥ यथासंख्येयं द्वितीयं तदाह॥ विरूपेति॥ कारणविलक्षणरूपकस्यैवार्थः॥ पारिवाक्येन॥ ८४॥ राजानं प्रति कथ्यते॥ प्रक्रमः॥ परिपाटी स्वसजातीयकार्यगुणोत्पादकत्वरूपः॥ ८४॥ अस्य
तृतीयपदकारमाह॥ निरूप्येति॥ अपिभिन्नक्रमः॥ इत्यर्थसमुद्रमादनिष्ठस्यावापिरपि यत्॥ ननु तदपि विषयमित्यर्थः॥ अपिनेष्टनवाचिः संज्ञाने॥ यथाश्रुतिसंगतिरिह स्यात्प्राप्यवापिपुनस्त्यास्येवावः सा
गुक्तविषयमद्वयसमुद्रायकः॥ भक्ष्येति॥ भक्ष्यस्याशयासंपरीकोट्युक्ता जिविष्टाप्रमूर्खकस्त्रिनाहिनाभित्तइत्यर्थः॥ अतएवात्र नूनपदत्वबोधः॥ इत्येतिहा चिन्तापाठः॥ ८५॥ तदाह्येति॥ ८५॥ सममाह
समिति॥ अनुपमसमर्गः सममिति सामान्यलक्षणां सर्वसंयोगादिलक्षणां अत्रादिरूपश्च तत्राश्रयानुपमसमर्गसमर्गिणोरन्यतरगुणस्वरूपानुयाह्यात्परगुणस्वरूपतया द्वितीयकारणस्य समानकार्येति तस्या

विरूपकायस्योत्पत्तिरपरिविषयमिति॥ कीर्त्तिप्रसूतेष्वलीवपामातवक्यारिणा॥ ८४॥ अत्रापामायाधवलोक्यतिक्कारागुणायुक्तेमेरागुणविरुद्धा॥ ८४॥ अ
निरूप्याप्यवापि स्वतदिष्टार्थसमुद्रमाह॥ भक्ष्योवायहिमं ज्वरं दृष्ट्वाऽस्वप्नेन भक्षितः॥ ८५॥ इत्यर्थे योगात् अनिरुद्धावापिरपि तद्विषयमिति॥ यथाभक्ष्येष्टया
संयपेदिको दृष्ट्वापि विष्टसंयकस्य न केवलं भक्ष्यलाभः किंतु स्वस्वहानिरप्येति॥ ८५॥ समस्यादृशनीयत्रह
योरन्यनुरूपयोः॥ स्वानुरूपकतसंज्ञाहारेण कुर्वमंडल॥ ८६॥ स्वयं॥ ८६॥ मारुप्यमपि कार्यस्य कारणेन समविदुः॥ निवपवरातालक्षिजलजायास्तथाविता॥ ८७॥
स्पष्टं॥ विनानिष्टवतस्मिद्विरुद्धार्थकर्तृमुद्रात्॥ युक्तोवा रागात्ताभोर्यशालतेवारगाथिनश्च॥ ८८॥ अत्रगुणाधित्या राजानमनुसरंतदोवारिकैवार्थमारा
पतिनमेववनमुद्राहरणीपूर्वोक्तविषयमालंकारः॥ ८९॥ विवित्रंतत्पुयत्तुश्चैवरीतकल्लद्वया॥ नमीति संतुल्येति विषयादीपलक्ष्यसमुच्चति॥ ८९॥ स्पष्टं॥ ८९॥
अधिकं पृथुलाधारादव्याधिव्यवरांनी॥ वद्वाराडानि जले यत्र तत्रमातिनरागुणाः॥ ९०॥ अत्रमहाजलोद्वेगविवक्षागडानीत्येवार्थमिति विशालत्वबुद्ध

दशगुणकवदस्तुसंगतिः॥ दशगुणककार्यो॥ स्यात्तृतीयस्य यत्किंचिदिष्टप्राप्यर्थपुयुक्तात्त्याप्यानीवपुवराता॥ इत्यत्रकार्यकारणधर्मयोः॥ अत्रेवार्थकमपि केवलेन भेदाध्यवसायेनेति विशेषः सदास्थानी
॥ ८६॥ द्वितीयं तमाह॥ मारुप्यमपि॥ कार्यस्य कारणेन साहचर्यमपि समालंकारः॥ नीवेति॥ नीवासंज्ञतासमरूपजलजायाजलजस्यनेवस्थानासंज्ञतात्॥ ८७॥ भेदात्तरमाहाविनेति॥ यदर्थमित्यत्रकर्मधारयः॥ ८७॥ अर्थः॥
अनिरुद्धविनामर्थकमुद्रास्तद्विरूपममि॥ वारागाजः वारागनिवारणम्॥ शालतेजीभने इत्यर्थः॥ पाठीतरावप्यत्र॥ ८८॥ बोधेत्पुयुक्तादिति बोधः॥ नमेववर्गकस्य विपरिहामवचनं॥ उवाहराति॥ वालविकेष्टावापि॥ इति बोधः सख
श्रेयकाल्यताबोधा॥ विषयसमयो महेत्यादि॥ ८८॥ विवित्रमाह॥ फले दृष्ट्या विपरितश्चैव यत्तस्तदा॥ तद्विविधमिष्टमिष्टार्थमिष्टे विरागक्रियमाराधिस्यविपरि॥ तावरणीविविचमिति यावत्॥ नमीति॥ नन्वीभवति॥ समुच्चतिः उवाहृती
॥ ८९॥ अधिकमाह॥ अधिकमिति॥ पृथुलाधेयाक्षेपयुविशालादाधारादधेयस्याधिक्यस्य वर्तनं कल्पनमेकाधिकालंकारात्तनयत्राधारधेययोरन्यतरस्य नूनत्वमधिकत्वाकविकल्पितं नैवैवार्थमप्यलंकारः॥ यत्रतभयमपि
वास्तवंतत्रनेति बोध्यं॥ ९०॥ यत्रजले इत्यस्य धर्ममिति॥ ९०॥ भेदात्तरमाह॥ दृष्ट्विति॥ विदुताधेयाद्यवाधाराधिव्यतिदपि अत्रिकं किंचिदिति इष्टरूपमिति॥ वाक्यादस्य बुधेति असंकेतः॥ ९१॥ अल्पमाह॥ अ
ल्पमिति॥ यदिति॥ सामान्येन उपसर्गः॥ म्यापेक्षामुद्रादधेयादधारात्संज्ञता॥ तत्कल्पनयत्रदल्पनालंकारः॥ मराति॥ मरापि क्लृप्ता॥ अधिकमपि गुलीयकतवकोऽविहृरहावस्थायाजपमालायने इत्यर्थः॥ वद

त्रयस्य गणित्ययत्नः॥ माला मयि तितु पाद त्वर्थः॥ पुवेदितासती विवेकः॥ तस्मिन् कर्त्तुं वेत्तेति पादः॥ अतीति॥ आधेय भूतमाना मो प्रेयः॥ अयो न्यम हा न्यो न्यमिति॥ यत्र मिथु उ पकार स्त्रान्यो
न्यलंकारः॥ त्रिया मारा त्रि॥ ५३॥ विवेकमाह॥ विवेक इति॥ रत्ना ने पस्मिद्ग तेपीति॥ रात्रो रत्नो पवे श्रुते दी पस्थाः॥ स्रग्ध्या किरणा स्मो नाशयतीत्यर्थः॥ ५४॥ भेदांतरमाह॥ विवेक इति॥ अनेक
त्रवर्णपते इति युग पदिति शेषः॥ तिनवक्ष्यमाणेन धर्मा यै रराति प्रसंगः॥ ५५॥ दुर्नीय भेदमाह॥ किं विदिति॥ तृतीयो तान्त्रसिः कस्यचित् पदाथ स्या र भगा शक्य वस्तु तिरस्य कतिः॥ के रणा वापि सविशेषत्वा
मिति॥ सभु पुति याव कोक्तिः॥ अस्यापि वी छित सर्व दातृत्वदिति भावः॥ ५६॥ व्याघात माह स्यादिति॥ तथा कारित का र्य सधिनं वस्तु अन्यथा कारित का र्य विरुद्ध कार्य साधनं चेन्नियतं वा व्या
घातो लंकारः॥ येः कुसुमैः॥ वीक्षी॥ ५७॥ भेदांतरमाह माह॥ मो कये शीति॥ कारण स्या तु गुणप्राधिक्ये नेत्यर्थः॥ निवद्धा कवि वशिता॥ तथा व्याघात इत्यनुवृत्त्या समाधेयेति शेषः॥ रात्रान क

इयं तत्र तमांतीत्याधेयानां गुणानामाधिक्यं वर्णितं॥ ५८॥ पृथ्वाधेया ददाधाराधिक्यं तदयित त्मर्तं॥ श्रियदा बुद्धयत्रैते विधायीति गुणाश्च
त्यसंवाधावस्थानेन आधारस्य वाक्य हरा आधिक्यं वर्णितं॥ ५९॥ लल्यंतु सुक्ष्मा दधेया युग्माधारास्य सुक्ष्मता॥ मणिमालोमिकानेऽ
द्य करेजयवद्ययते॥ ६०॥ अत्र मणिमाला मयीद मिका अंगुलिमात्र प्रमितत्वात्॥ सुक्ष्मा सापि विरहितापाऽकरंकरावत्पुवेदिता॥ तस्मि
न्नुपमाला कृत्तवत इत्युक्त्या करस्य विरहिकारणं दातृ सुक्ष्मता दधिति॥ ६१॥ अन्योन्यनामपत्रास्यादपकारपरस्य म॥ त्रिया माश्रिना भासि शशी
भाति त्रियामया॥ ६२॥ स्पष्टं॥ विवेकः रत्ना तमाधारे विनायाधेयवर्णनं॥ रतिपि सूर्य दी पस्थास्त मश्चिदं नितत्कराः॥ ६३॥ स्पष्टं॥ ६४॥ विवेकः सोपि
धेयैर्कस्मिन्नेकत्र वर्णयते॥ अतवाहः पुरयथा स्रग्ध्यापि सेवमा॥ ६५॥ किंचिद्वारभतो वाक्यवस्तु तत् कतिश्च सः॥ नृपेक्षता मया लक्ष्मिनि शिखरी
॥ ६६॥ स्याद्याघातो न्यथा कारितथा कारि क्रिये तवेत्॥ यत्नं गत्युत्तिय हति रत्नं वकुसुमायुधं॥ यद्यत्साधनत्वेन लोकतोऽवतर्कितेन विदिरुद्ध साधनं क्रिय
तवेत्त्या व्याघातः॥ ६७॥ मो कये शीति वद्धापि क्रियकार्यं विरोधिनी॥ दयै विहात शति मय्यपरित्यज्यते॥ ६८॥ कार्यं विरोधनिध्यादधिकृतया केनचित्तं भाव्यमा

विवरितं मो कये शीति मयि न विरोधनी क्रियापि व्याघात इति सूक्ष्माभरणार्थः॥ दयेनिदिगि नृपयस्थितं राजानं पतिपुत्राजोक्तिः॥ बाल इति हेतो मयि दया यौवराज्ये मया पन कृतिका यदि तदा तस्मा
देव हेतो र हन वापरित्याज्यः॥ स्वकितुत्वन हनं य इत्यर्थः॥ ६९॥ कार्येति॥ स्या पन रूपं त्वर्थः॥ केन चिद्वाला॥ अथादिति॥ बालत्वा दित्यर्थः॥ हेतो पदं मी समर्थते इत्यनेन च यो स्या अन्येन नृ
वराजेन॥ जैत्रेति जयसाधनेत्यर्थः॥ ७०॥ कारण माला माह॥ गुणान्तरवनेत्यर्थः॥ यत्र हेतुमाह यथापि गमि॥ प्रा कृषा न श्वप्रा कृषा तो॥ ताव नोति क्रमेति यथाप्राप्य कृषाती॥ तच्चातानि कार

रानिउते ॥ यथा पुष्कारो यथा प्रातःकारो वैत्यर्थः ॥ अत्र च स्याद्वेद नृति क्रम्य वर्तमानं यत्कारणात्वं तद्विधिं हेतुत्वं ॥ प्रातःवर्ति यदर्थं नास्ति वर्तमानात्वं तद्विधिं हेतुत्वं द्वितीयस्य ॥ तथा व
 पूर्वपूर्वप्रतिकारो रत्नरोत्तरं प्रतिकारोश्चेत्यर्थः फलितः लक्ष्यात्तरोधेनाहावत्तरीति द्वितीयोदाहरणं ॥ भवति नरकाः पापात् पापं दारिद्र्यं स भव ॥ दारिद्र्यं स भव न न तस्माद्दानं परो भवेदिति
 बोध्यं ॥ ८९ ॥ एकावली माह ॥ गृहीतेति ॥ आदी गृहीता पश्चात् मुक्तायारिति स्यान्निवृत्ता अथ भेरिारोकावलीरिति विशेषणत्वं विशेष्यत्वं वा ॥ आरोवाहुरो कर्णदे गृहीतस्य विशेषणत्वं न तत्रागो
 विशेष्यत्वकरणात् ॥ ९० ॥ एवमन्यत्र विपरीततदेतद्वक्ष्यति ॥ ९० ॥

नादथादयेन कार्यविरोधिनी क्रिया सो कथं स मध्यमे वेत्ते पितृव्याद्यात् ॥ यथा जैत्रयात्रो न्मुखेन राजानुवराजस्य एवस्थापने यत्कारणात्वेन स भाषितं
 बालत्वं पुत्र्युतद्विरुद्धस्य सहनयनस्यैव कारणात् यद्युवराजिनपरित्यागस्या युक्तत्वं दवायता समर्थं ॥ ९१ ॥ गुफः कारणमाला स्याद्यथा प्रातःकारो ॥ न
 येन श्री श्रीयात्या गहगयेन विपुलं यशः ॥ ९२ ॥ उत्तररोत्तरकारणाभूत पूर्वपूर्वः पूर्वपूर्वकारणाभूति तरे तरे वाचस्मिन् कृतो गुफः कारणमाला ॥ ९३ ॥ गृहीत मु
 क्तरीत्याथ भेरिारोकावली मता ॥ नेत्रैकणा त्रविष्वाते कर्णे दोस्त भगालितौ ॥ ९४ ॥ दोस्त भोजानुयय्य न्तपल्लवन मनोहरौ ॥ जानु नीरत्न मुकुटाकारे तस्य
 महीभुजः ॥ ९५ ॥